

FUQAROVIIY NIZOLARNI HAL ETISHDA SUD JARAYONINING HUQUQIY ASOSLARI

Mo'minova Gulchexra Nuritdinovna

Annotasiya. *Ushbu maqolada fuqaroviy nizolarni sudlarda ko'rish tartibi va bosqichlari, xususan, dastlabki sud majlisi, asosiy sud majlisi va sud qarorini chiqarish jarayoni tahlil etilgan. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik prosessual kodeksining tegishli moddalari asosida da'vo arizasiga qo'yiladigan talablar, davlat boji to'lash tartibi, dalillarni taqdim etish qoidalari hamda taraflarning prosessual huquq va majburiyatlari yoritilgan. Maqolada sud ish yuritishning har bir bosqichi huquqiy jihatdan asoslab berilgan va amaliy ahamiyati ko'rsatib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *fuqaroviy nizo, sud majlisi, da'vo arizasi, Fuqarolik prosessual kodeksi, dalillar, davlat boji, apellyasiya, kassasiya, yarashish kelishuvi, prosessual huquq va majburiyatlar.*

Mavzuning dolzarbligi va ahamiyati

Fuqaroviy ishlar bo'yicha sud ish yuritish jarayoni – fuqarolar va tashkilotlarning buzilgan huquqlarini tiklash, qonuniy manfaatlarini himoya qilishning asosiy vositasidir. Bugungi kunda fuqaroviy nizolarning ko'payishi, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashishi sud ishlarini ko'rish jarayoni samaradorligini oshirishni talab etmoqda.

Fuqarolik prosessual qonunchiligining aniq va bir xilda qo'llanilishi adolatli, qonuniy va asosli qaror qabul qilishning kafolatidir. Shu bois, da'vo arizasiga qo'yiladigan talablar, dalillar bazasini shakllantirish, sud majlislari bosqichlarida prosessual qoidalarga rioya etish – sud adolatini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mazkur maqola ushbu jarayonlarni tizimli tahlil qilish hamda huquqshunoslar, advokatlar va sud amaliyoti ishtirokchilari uchun amaliy qo'llanma sifatida xizmat qiladi.

Fuqaroviy nizolarni sudlarda ko'rish tartibi va talablari O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik prosessual kodeksi (FPK) bilan belgilab qo'yilgan. Qisqacha qadamma-qadam tartib quyidagicha:

Da'vo arizasini tayyorlash talablari FPK 149-moddasiga ko'ra da'vo arizasida da'vogar va javobgarning to'liq ma'lumotlari, da'vo mohiyati, asoslari va dalillar ko'rsatiladi. Bunda ariza yozma shaklda va imzo qo'yilgan bo'lishi shart. Da'vo qiymvti ya'ni moddiy zarar bo'lsa, aniq ko'rsatilishi kerak. Fuqaroviy ishlar bo'yicha sudlarga murojaat qilishda da'vo arizasi fuqarolik prosessual munosabatlarini boshlovchi asosiy prosessual hujjat hisoblanadi. Uning to'g'ri va qonun talablariga muvofiq tayyorlanishi sudda ishni samarali ko'rib chiqish hamda da'vogarning huquq va manfaatlarini to'liq himoya qilish imkoniyatini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik prosessual kodeksining 149-moddasi da'vo arizasining majburiy rekvizitlarini aniq belgilab beradi. Unga ko'ra, da'vo arizasida quyidagi ma'lumotlar bo'lishi shart: ya'ni, da'vogar va javobgarning to'liq ma'lumotlari, familiyasi, ismi va sharifi yoki yuridik shaxsning to'liq nomi, yashash (yoki yuridik manzili), pochta va

aloqa vositalari, zarurat bo'lsa – elektron manzilini ko'rsatish lozim. Bu ma'lumotlar sudga ishda ishtirok etuvchi taraflarni aniqlash va ularga sud hujjatlarini o'z vaqtida etkazish imkonini beradi. Arizada da'vogar qay tartibda va qanday huquqini buzilgan deb hisoblayotgani hamda suddan qanday qaror chiqarilishini so'rayotgani aniq bayon etilishi kerak. Masalan: mulk huquqini tan olish, zararni undirish, bitimni haqiqiy emas deb topish va h.k. Da'vo qonuniy asoslar bilan mustahkamlanishi lozim. Bu erda qonun normalari, shartnoma shartlari, boshqa me'yoriy hujjatlar va sud amaliyotiga tayanilgan holda asoslovchi ma'lumotlar keltiriladi. Shu bilan birga, har bir asosga dalillar (yozma, moddiy, elektron hujjatlar, guvoh ko'rsatmalari va boshqalar) ilova etilishi zarur.

Yuqorida ta'kidlangandek, agar da'vo moddiy xarakterga ega bo'lsa (masalan, pul mablag'larini undirish, mol-mulk bahosi va h.k.), uning aniq qiymati ko'rsatilishi shart. Bu davlat bojini hisoblash va sud yuklamasini aniqlash uchun zarur. Da'vo arizasi faqat yozma shaklda taqdim etiladi va da'vogar yoki uning vakili tomonidan shaxsan imzolanadi. Elektron shaklda yuborilganda ham elektron raqamli imzo talab etiladi.

Arizada noaniqliklar yoki talablarning asoslanmaganligi sud tomonidan ishni qabul qilishdan bosh tortishga yoki arizani kamchiliklarni bartaraf etish uchun qaytarishga sabab bo'lishi mumkin.

Da'vo arizasidagi har bir talab huquqiy va faktik asoslar bilan mustahkamlansa, sud ishini ko'rish jarayoni tezlashadi. FPK talablariga mos kelmaydigan arizalarning katta qismi formal xatolar – ma'lumotlarni to'liq ko'rsatmaslik, dalillarni ilova qilmaslik, da'vo narxini noto'g'ri hisoblash sababli qaytariladi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, da'vo arizasini tayyorlashda qonun talablariga qat'iy rioya qilish nafaqat sud jarayoni samaradorligini ta'minlaydi, balki da'vogarning qonuniy manfaatlarini himoya qilish kafolatini ham oshiradi. Shu bois, huquqshunoslar va fuqarolar bu jarayonga jiddiy yondashishi zarur. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik prosessual kodeksi (FPK) fuqaroviy ishlar bo'yicha sud ish yuritish tartibini aniq belgilab qo'ygan. Sud jarayoni bir necha bosqichda amalga oshiriladi va har bir bosqichdagi prosessual harakatlar taraflarning huquq va manfaatlarini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega. Dastlabki sud majlisi FPK 153–154-moddalariga ko'ra, quyidagi vazifalarni bajaradi. Demak, da'vo predmetini aniqlash – sud da'vogarning talabi va javobgarning e'tirozlarini huquqiy jihatdan aniq belgilaydi. Dalillar ro'yxatini shakllantirish – taraflardan dalillar to'plamini taqdim etish so'raladi va ularni taqdim etish muddatlari belgilanadi. Yarashish imkoniyatini ko'rib chiqish – FPK 149-moddasi va 153-moddasi talablariga binoan, sud taraflarga ixtiyoriy ravishda yarashuv kelishuvini tuzish imkoniyatini taqdim etadi. Bu fuqaroviy nizolarni samarali hal etish va vaqtni tejashga yordam beradi. Shundan so'ng asosiy sud majlisida FPK 190–205-moddalariga asosan, ishning mohiyati bo'yicha ko'rib chiqilishi amalga oshiriladi. Dalillarni taqdim etish – har bir taraf o'z talablari va e'tirozlarini asoslovchi dalillarni sudga taqdim etadi. Guvohlar va ekspertlar ishtirokida dalillarni tekshirish – sud guvohlarni so'roq qiladi, ekspertiza xulosalarini o'rganadi, yozma va moddiy dalillarni ko'rib chiqadi. Tomonlarning bayonlari va bahs-munozaralar – taraflar o'z nuqtai nazarlarini yakuniy tarzda ifoda etadi, huquqiy baholarni beradi. Qaror qabul

qilish – FPK 217-moddasiga muvofiq, sud ish bo'yicha qaror chiqaradi va uning yozma nusxasini taraflarga yuborish majburiy hisoblanadi. Shikoyat va protest keltirish huquqi – taraflar qaror ustidan apellyasiya (FPK 320-modda) yoki kassasiya (FPK 346-modda) tartibida shikoyat qilishlari mumkin. Bu qonun ustuvorligi va prosessual adolatni ta'minlaydi. Fuqaroviy ishlar bo'yicha sud ishlarini ko'rish jarayonida quyidagi shartlar qat'iy bajarilishi lozim:

Birinchi navbatda da'vo arizasi FPK talablariga mos bo'lishi – ariza majburiy rekvizitlar (da'vogar va javobgar ma'lumotlari, da'vo mohiyati, huquqiy asoslar, dalillar) bilan to'liq ta'minlanishi kerak. So'ng davlat boji to'langan bo'lishi – da'vo moddiy yoki nomoddiy xususiyatga ega bo'lishidan qat'i nazar, Soliq kodeksining 333-moddasiga muvofiq davlat boji to'lanishi shart. Dalillar taqdim etilishi – dalillar yozma, moddiy yoki elektron shaklda bo'lishi mumkin (FPK 67-modda). Ular haqiqiyliги va ishga taalluqliligi tekshiriladi. Bu jarayonlarda prosessual huquq va majburiyatlarga rioya qilish – taraflar FPK 38–39-moddalarida nazarda tutilgan huquq va majburiyatlarini bajarishi shart, aks holda prosessual majburiyatlarni buzganlik oqibatlari (masalan, da'voni rad etish, dalillarni qabul qilmaslik) yuzaga kelishi mumkin.

Fuqaroviy nizolarni ko'rish tartibi qonun bilan qat'iy belgilangan bo'lib, uning har bir bosqichi taraflar huquq va manfaatlarini himoya qilish, adolatli va qonuniy qaror qabul qilishga xizmat qiladi. Shuning uchun prosessual talablarga qat'iy amal qilish fuqaroviy ishlar bo'yicha sud ish yuritishning samaradorligini va ish natijasining qonuniyligini ta'minlaydi.

Demak, sud jarayonida quyidagi talablar bajarilishi zarur:

1. Da'vo arizasi FPK talablariga mos bo'lishi (149-modda).
2. Davlat boji to'langan bo'lishi (Soliq kodeksi 333-modda).
3. Dalillar taqdim etilishi – yozma, moddiy yoki elektron shaklda (FPK 67-modda).
4. Taraflarning prosessual huquq va majburiyatlariga rioya qilish (FPK 38–39-moddalar).

XULOSA:

Fuqaroviy ishlar bo'yicha sud ishlarini ko'rish tartibida har bir bosqichning o'z prosessual ahamiyati mavjud. Dastlabki sud majlisi nizoning huquqiy doirasini belgilasa, asosiy sud majlisi dalillarning xolis baholanishini ta'minlaydi. Qaror chiqarish bosqichi esa qonuniy va adolatli echim qabul qilishni kafolatlaydi. Talablarga qat'iy amal qilish sud ish yuritish samaradorligini va natijasining qonuniyligini ta'minlaydi.

MANBALAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik prosessual kodeksi – T.: “Adolat”, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi – T.: “Adolat”, 2023.
3. Abdullaev A., Mamajonov X. Fuqarolik prosessual huquqi. – T.: TDYuU nashriyoti, 2022.

4. Raxmatullaev Sh. Fuqaroviy ishlar bo'yicha sud ishlarini yuritishda prosessual qoidalar. – T.: “O'qituvchi”, 2021.

5. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining fuqaroviy ishlar bo'yicha qarorlari to'plami. – T.: 2022

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent, 2023.
2. “Sudlar to'g'risida”gi Qonun. 14.09.2000 y. № 175-II.
3. “Fuqarolik protsessual kodeksi”. 30.08.1997 y. № 201-I.
4. Sudyalar oliy kengashi materiallari. — www.sudyalar.uz
5. Estonian Ministry of Justice. www.just.ee (<http://www.just.ee/>)
6. Korea e-Court Portal. www.scourt.go.kr (<http://www.scourt.go.kr/>)
7. Digital Justice Initiative, Germany. Federal Ministry of Justice.